

BÖLÜM 2

Bâbü rnâme'nin Fergana Bölümünde Kullanılan Çekim Edatları Üzerine Bir İnceleme

Hande Kapucu¹ & Halilibrahim Ertürk²

1. Giriş

Edatlar tek başına bir varlığı veya kavramı karşılamayan, cümlede gramer görevi üstlenen dil birimleridir. Kelime anlamı olarak Arapça ‘araç / vasıta’ anlamına gelen edat sözcüğü, çekimlik bağlı birimlerin ekleşmemiş olanları için kullanılmaktadır. Arapça kelime anlamından yola çıkarak birkaç söz söylemek gerekirse cümle yapısında kelimeleri bağlayıcı, karşılaştırmacı, sorgulayıcı, vurgulayıcı, gösterici, kuvvetlendirici birimler olduklarını söylemek yanlış olmaz. Türk dil bilimcilerinin kaleme aldığı başlıca kaynaklardaki edat tanımlarına bakılacak olursa, bunların aşağı yukarı birbiriyle örtüştüğü görülür. Ergin, edatları şu şekilde izah etmiştir: “Edatlar manaları olmayan, sadece gramer vazifeleri bulunan kelimelerdir” (Ergin, 2009, s. 598). Korkmaz ise edatları şu şekilde tanımlamaktadır: “Edatlar, yalnız başlarına anlamları olmayan, ad ve ad soylu kelime ve kelime gruplarından sonra gelerek anlam bakımından bunlarla sıkı sıkıya bağlı bulunan, gramer bakımından onlara hâkim olan ve eklendikleri kelimeler ile cümlenin öteki kelimeleri arasında çeşitli anlam ilişkileri kuran görevli sözlerdir” (Korkmaz, 2009, s. 1052). Banguoğlu “takı” olarak adlandırdığı edatları “İsimlerden sonra gelip onların söz içinde başka unsurlarla ilişkilerini kuran kelimelere takı (postposition) adını veriyoruz” şeklinde tanımlar (Banguoğlu, 2007, s. 385). Dil bilimcilerin yaptıkları başlıca edat tanımlarına bakıldığında “edatların tek başına bir anlam ifade etmediği, ancak kendinden önce gelen sözcüklerle bir araya gelerek anlam kazandığı” noktasında mutabık oldukları görülmektedir.

Çekim edatları, Eski Türkçeden günümüze kadar tarihî bir süreç geçirmiş, fonetik ve morfolojik olarak değişime uğramışlardır. Çağataycadaki çekim edatları, isim veya fiil cinsinden (eksiz isimler, kalıplaşmış hâl ekli şekiller, kalıplaşmış gerundiumlu şekiller) kelimelerdir. Birkaç çekim edatı, zarf olarak da mevcuttur. Bazı son çekim edatları ise hâl ve iyelik ekleri alabilirler. Son çekim edatları, düzenli olarak, yalın (veya belirsizlik hâli), datif veya ablatif halleriyle kullanılır (Eckmann, 1988, s. 89). Bu çalışmada, Çağatay sahasının önemli

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı (Tezli), ORDIC ID: 0009-0001-8878-6698

² Doç. Dr. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili A.B.D. ORCID ID: 0000-0002-6966-4302

eserlerinden biri olan “Bâbü rnâme” adlı eserin Fergana bölümü (01a-40b) incelenmiş; dönemin usta nesir yazarı Bâbü r tanıtılmış, eserin içeriği ve dili hakkında bilgi verilmiş, eser üzerinde inceleme yapılarak çekim edatlarının eserdeki kullanım biçimleri ve semantik işlevlerinin izahı amaçlanmıştır. Çalışma dört ana başlıktan oluşmaktadır. İlk üç başlık, çalışmanın teorik kısmını oluşturur. Bu başlıklar kapsamında çalışmanın amacı, kapsamı, yöntemi izah edilmiş; eserin içeriğinden hareketle Bâbü r’ün hayatı ve Bâbü rnâme hakkında bilgi verilmiştir. “Fergana Bölümünde Kullanılan Çekim Edatları” başlığını taşıyan dördüncü kısım ise çalışmanın temelini teşkil etmektedir. Bu kısımda, öncelikle Bâbü rnâme’nin Fergana bölümünde (01a-40b) varakları arasında yer verilen çekim edatları tespit edilmiştir. Tespit edilen çekim edatlarının semantik işlevleri eserden alınan örnek cümlelerden yararlanılarak gösterilmiştir. Bu bölümde incelenen edatların bir kısmının Çağatay Türkçesindeki kullanım biçimleri ile Modern Özbek Türkçesindeki durumları karşılaştırılmış, aradaki farklılık ve benzerlikler “Sonuç” bölümünde izah edilmiştir. Ayrıca tespit edilen edatlardan bazılarının Çağdaş Türkiye Türkçesindeki durumu hakkında açıklamalara da yer verilmiştir.

2. Bâbü r’ün Hayatı

Timur’un torunlarından Ebu Said Mirza’nın ölümünden sonra Timurlular Devleti parçalanmış, taksime uğramıştır. Semerkand, Buhara, Bedaşşan, Fergana havalisinin her birinde Ebu Said Mirza’nın dört oğlundan her biri, ayrı ayrı hüküm sürmeye başlamıştır. Bâbü r’ün babası Ömer Şeyh Mirza, bu taksimde Fergana’ya hükümdar olmuştur. Daha sonra komşu beyliklerden iki hükümdarın müşterek saldırısına uğradığı bir dönemde, bir kaza sonucu vefat etmiştir (Ülkütaşır, 1946, s. 5).

Bâbü r, Timur’un oğlu Miranşah’ın oğlu Ebu Said’in oğlu Ömer Şeyh Mirza’nın büyük oğlu olarak, H. 6 Muharrem 888 (M. 14 Şubat 1483) yılında, bugün Özbekistan sınırları içinde yer alan Fergana’da doğmuştur (Avcı, 2021, s. 608). Asıl adı dönemin din adamı Nasreddin Ubeydullah’ın koymuş olduğu Zâhireddin Muhammed’dir. Ancak isminin telaffuzunun zor olmasından dolayı ailesindeki asilzadeler tarafından kendisine Bâbü r ismi verilmiştir. Farsça kökenli bu isim ‘kaplan’ anlamına gelmekte olup ‘güçlü, kuvvetli, cesur’ gibi anlamları da vardır. Bâbü r’ün soyu, baba tarafından Timur, anne tarafından Cengiz Han’a dayanmaktadır. Bâbü r, küçük yaşta Andican’a vali olarak gönderilmiştir. Babasının ölüm haberini aldığı anda Andican’da valilik görevini yerine getirmektedir. Bâbü r’ün babası Ömer Şeyh Mirza, annesi Kutlug Nigâr’dır. Babasının güvercin besleme merakı vardır. Bu merak onun ölümüne sebep olmuştur. Bir uçurumun kenarına yaptırdığı güvercinhanede güvercinlerle meşgulken, bulunduğu yerin yıkılması sonucunda vefat etmiştir. Babasının 39 yaşında vefat etmesi sonucunda, Bâbü r daha çocuk yaşta Fergana tahtına geçmek

zorunda kalmıştır. Fergana tahtına çıkabilmek için iki amcasıyla mücadele etmiş, sonunda muvaffak olmuştur. O devirde güçlü bir hükümdar olan Özbek hükümdarı Şiban Han ile de çok mücadele etmiştir. 1530'daki ölümüne kadar Hindistan'a beş sefer düzenlemiş, bunların sonunda Kandahar, Sind, Pencap, Delhi, Agra, Lahor bölgelerini alarak bu bölgelerde hâkimiyet kurmuştur (M. Argunşah, 2013, s. 57).

Bâbüir toplamda dokuz kadınla evlenmiş ve 9 erkek 8 kız olmak üzere 17 çocuğu olmuştur. 25 Aralık 1530'da, bugün Kuzey Hindistan'da yer alan Agra'da 48 yaşında hayatını kaybetmiştir (Berbercan, 2008, s. 12). Ölmeden önce devlet adamlarını toplayarak oğlu Hümâyûn'u kendisinden sonra hükümdar olarak kabul etmelerini talep etmiş, bu talep doğrultusunda ölümünden sonra oğlu Hümâyûn, devletin başına geçmiştir. Bâbüir Şah'ın cenazesi, kendi vasiyeti doğrultusunda vefatından 6 ay sonra Kâbil'e nakledilip orada defnedilmiştir (Avcı, 2021, s. 609).

3. Bâbüir'ün Hatıratı (Bâbüir-nâme)

Bâbüir, iyi bir komutan ve devlet adamı olmasının yanında sanat ve edebiyata yoğun ilgi duyan iyi bir edip ve yazardır. Özellikle geride bıraktığı hatıratını içeren Bâbüir-nâme adlı eserinden dolayı edebiyat alanında dikkatleri çekmiştir. Çağatay Türkçesi ile kaleme alınmış olan bu eserde, seferler, savaşlar, barışlar, yenilgiler gibi birçok konu ele alınmıştır (Avcı, 2021, s. 606).

Bâbüir'ün yaygın bilinen adıyla “Bâbüir-nâme” veya kendisinin verdiği adıyla “Vekâyi” adlı eseri, hatırat türünün önemli bir örneğidir. Eser, 3 ciltten oluşmaktadır. Birinci cilt Fergana, ikinci cilt Kâbil, üçüncü cilt Hindistan başlığını taşır. Bu eser, bilim dünyasında genellikle Bâbüir-nâme adıyla meşhurdur. Bâbüir-nâme'nin ilk kısmı olan Fergana bölümü “Salı günü, H. 5 Ramazan 899'da (M. 10 Haziran 1494) on iki yaşında Fergana vilayetinde padişah oldum.” cümlesiyle başlamaktadır (Arat, 1970, s. 3.). Daha sonra Fergana vilayeti ve yedi kasabası (Andican, Oş, Merginan, Esfera, Hocend, Ahsi, Kâsân) tanıtılır. Kasabaları tanıtırken havasından, insanlarından, meşhur meyvelerinden bahseden Bâbüir, babası Ömer Şeyh Mirza'nın doğumu, fiziksel özellikleri, ahlâkı, yaptığı savaşlar, çocukları, cariyeleri ve komutanlarından da bahsetmektedir. Daha sonra annesi Kutlug Nigâr'dan, amcaları Ahmed Mirza ve Mahmud Mirza'dan bahsetmektedir. Bâbüir'ün Semerkant üzerine yaptığı seferler ve Özbek Sultanı Şeybânî Han ile yaptığı ve mağlubiyetle neticelenen savaşlar anlatılmaktadır. Ayrıca bu kısımda Bâbüir, amcası Sultan Ahmed Mirza'nın kızı olan Ayşe Sultan Begim ile olan evliliğinden de söz etmektedir. Bu onun ilk evliliğidir ve ona karşı ilgisizdir (Arat, 1970, s. 114-115.)

Deştikıpkak'tan gelen Özbekler Semerkant'ı aldıktan sonra Bâbüir, Semerkant beyleri ve aileleri ile burayı terk etmek zorunda kalmıştır. Semerkant'ı ikinci defa

aldığı zaman Ali Şîr Nevâyî'nin hayatta olduğu ve ona bir mektup gönderdiği, kendisinin de arkasına Türkçe bir beyit yazıp geri gönderdiği bilgisini vermektedir. 1494-1503 yılları arasında yaşanan olayların anlatıldığı Fergana bölümü şu sözlerle bitirilmektedir: “Mademki bu Fergana vilayetinde yersiz yurtsuz olarak yaşamak lazımdır, başka bir tarafa başımı alıp gideyim diye düşündüm ve Muharrem ayında Fergana vilayetinden Horasan’a gitmek niyeti ile yola çıktım.” (Arat, 1970, s. 182)

İkinci bölüm, yani Kâbil bölümü, 1504-1520 yıllarını kapsamaktadır. Fergana’yı terk etmek zorunda kalan Bâbü, eserin bu kısmında Afganistan’ı hâkimiyeti altına alışı ve Hindistan’a yaptığı seferleri anlatmaktadır. Fergana’dan Horasan’a gitmek niyetiyle yola çıkan Bâbü, bir ümide kapılıp onunla birlikte gelenlerin o anki bedbaht durumlarını da dile getirmektedir. Çoğu yaya olan, ayaklarında çarık, ellerinde sopa ve üstlerinde çuldan başka bir şey olmayan bu insanlar sefalet içindedir. H. 911 senesinde annesini de sıtma hastalığından kaybetmiştir. Bütün yas işlerini tamamladıktan sonra Kandahar üzerine asker sevk eden Bâbü, kendisi de yolda ateşlenmiş fakat birkaç gün sonra iyileşmiştir. Bu esnada şiddetli depremlerin de olduğunu belirtmektedir. Öyle ki korgan (kale) duvarlarının ve birçok evin yıkıldığı, toprağın çöktüğü ve yarıldığı bilgisini de vermektedir. Bu kısımda Hüseyin Baykara’nın hayatı ve çevresindeki insanlar hakkında da bilgi vermektedir. Bâbü, Baykara’nın şairliği hakkında şunları söylemektedir:

“Bir divan tertip etmişti. Şiirlerini Türkçe söylerdi. Mahlası Hüseyinî idi. Bazı beyitleri fena değildir, fakat divanı hep aynı vezindedir.” (Arat, 1970, s. 255)

Ayrıca Ali Şîr Nevâyî’nin hayatı ve edebî kişiliği üzerine de birkaç söz söylemiştir. Onun Türk diline verdiği önemi ve onun hakkındaki bilgileri şu sözlerle aktarmaktadır:

“Ali Şîr Bey emsâlsiz bir adamdı. Türk dili ile o kadar şiir söylemiştir ki kimse o kadar çok ve güzel söylememiştir. Altı mesnevi kitabı nazmetmiştir. Beşi hamseye tanziren biri de *Mantuku’t-Tayr* vezninde *Lisanü’t-Tayr* adındadır. *Garâibü’s-Sıgar*, *Nevâdirü’ş-Şebâb*, *Bedâiyü’l-Vasat* ve *Fevâidü’l-Kiber* adında dört gazel divanı tertip etmiştir. Rubâileri de vardır. Bunlardan başka bazı eserleri de vardır; fakat bu zikredilenlere nisbetle daha aşağı ve daha zayıftır. İnşâlarını, Mevlâna Abdurrahman Câmî’yi teklit ederek toplamıştır. Velhâsıl herkes ve her iş için bir makale yazmış ve onları toplamıştır. Bir de *Mîzânü’l-Evzân* adlı bir aruz risalesi yazmışsa da tenkit edilecek tarafı çoktur. Yirmi dört rubâi vezninden dört tanesinde yanılmıştır. Bazı bahirlerin vezinlerinde de yanılmıştır ve bunlar aruz ile uğraşanlarca mâlumdur. Farsça bir divan da tertip etmiştir. Farsça nazımda ‘Fânî’ mahlasını kullanmıştır. Bazı beyitleri fena değildir fakat ekserisi zayıf ve değersizdir.” (Arat, 1970, s. 266)

Bâbürnâme'nin üçüncü bölümü 1525-1529 yıllarını kapsamaktadır. Bu kısımda Bâbü, Hindistan'da kurduğu Türk imparatorluğundan bahseder. Hindistan'da Biyâne korganını almak istemesi üzerine Nizam Han'a gönderdiği vaad ve tehdit fermanları ve bir de irticalen söylediği şu kıta ile Türklerin kuvvetini vurgulamaktadır:

“Ey Biyâne Emîri, Türkler ile kavgaya girme; Türklerin çevikliği ve kahramanlığı mâlumdur. Eğer çabuk gelmez ve öğüt dinlemezsen mâlum olanı beyana ne lüzum vardır.” (Arat, 1970, s. 484)

H. 933 senesinde ise şaraba olan düşünlüğünden tövbe etmek istediğini, meşru olmayan bu işi yapmaya devam ettiği için vicdan azabı duyduğunu şöyle dile getirmiştir:

“Ne zamana kadar günahlardan zevk alacaksın; tövbe tatsız değildir, onu da tat. Ne zamana kadar isyanda bulunacaksın ve ne zamana kadar mahrumiyetler içinde rahat edeceksin, ne zamana kadar nefsine tâbi olacaksın ve ne zamana kadar ömrünü zâyî edeceksin. Gaza niyeti ile yürüyorsun, ölümü gözüne alıyorsun; ölümü göze alan kimsenin ne yapacağını bilirsin; kendini bütün haramdan uzak tutar, kendini bütün günahlardan temizler. Bu geçici hayata veda edip şarap içmekten tövbe ettim. Altın ve gümüş sürahi ve kadehleri, bütün meclis takımlarını o zaman toplayıp hepsini kırdım; içkiyi terk edip gönlümü rahatlandırdım.” (Arat, 1970, s. 507)

Böylece Bâbü, içkiyi terk etmiş ve tövbe etmiştir. Hindistan bölümünde daha çok burada yaptığı seferleri anlatmaktadır. Çağatay Edebiyatı'nda klasik döneme ait olan hatırat türündeki bu eser, bizzat hükümdarın kendi ağzından yazılmıştır. Bâbürnâme'de, sadece Bâbü Şah'ın maceralarla dolu hayatı değil, gördüğü ve geçtiği çeşitli şehir ve toprakların tabîî ahvali, sosyal hayatı, temas ettiği birçok kabile ve kavimlerin fikrî ve ruhî bütün gelenekleri de derin bir müşahede ile, cazip bir üslûpla tasvir edilmiştir (Ülkütaşır, 1946, s. 18).

4. Eserin Fergana Bölümünde [01a-40b] Kullanılan Çekim Edatları

[01a]

Teñri te‘âlânın ‘inâyeti bilen ve hazreti ân server-i kâ'inâtın şefâ'ati bilen ve çehâr-yâr-ı bâ-safâların himmeti birlen seyşenbe küni.

[01b]

(1) Ramażân ayını beşide târih sekkiz yüz toqsan toqquzda fergane vilâyetide
(2) on iki yaşta pâdişâh boldum.

Tanrı Te‘alanın iyiliği (lütü) ile ve Hz. Peygamberin şefaati ile ve dört halifenin himmeti ile salı günü, beş ramazan 899'da, Fergana vilayetinde, on iki yaşında padişah oldum.

bilen / birlen: ile, birlikte, beraber (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

Eski Türkçede, Orhun Yazıtlarında “birle” şeklinde, Bâbürnâme’de “birlen, bilen, birle” şeklinde görülmektedir. Bâbürnâme’de iyelik ekli isimlerle ve zamirlerle kullanılmıştır.

(8) ... uşbu cānibtin (9) özge ...

... bu cihetten başka ...

özge: +dAn başka (Başkalık bildiren çekim edatları).

Bu edat Harezmi sahası metinlerinden itibaren görülmektedir. Bâbürnâme’de, isimlerin çıkma hâli ile kullanılmıştır.

[02a]

(1) ... şimāl-i şark tarafıdın kēlip bu vilāyetniñ içi bile ötüp (2) ğarb sarı akar ... Türkistān sarı barur.

... kuzeydoğusundan gelir ve içinden geçerek, batıya doğru akar ... Türkistan’a doğru gider.

sarı: +A doğru (*sar-u) (Yer ve yön bildiren çekim edatı)

Bâbürnâme’de, isimlerin yalın hâli ile kullanılmıştır.

Çağataycada, isimlerden sonra yalın hâl ile kullanılmış, zamirlerin ise hem yalın hâli hem ilgi hâli almış biçimleri ile kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 1984, s. 79).

(9) Māverāü’n-nehrde Semerķand ve Keş ķurġanıdın sonra ...

Mavereünnehir’de, Semerkand ve Keş kurganlarından sonra ...

sonra: +dAn sonra, +dAn itibaren (sonra < son+ra).

Çağataycada isim ve zamirlerin çıkma hâli ile kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde “...+dAn sonra” şeklinde kullanılmaktadır.

[02b]

(3) ... éliniñ lafzı kalem birle rāsttur.

... halkın konuşma dili yazı dili ile uygundur.

birle: ile (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

Çağatay sahasında yalın hâl ile, iyelik ekli isimlerle, zamirlerin yalın ve ilgi hâli ile kullanılmıştır.

(7) ... şarkķa māyıl (8) Andicāndın dört yıġaç yoldur

... şarka doğru Endincan’dan dört yığaç mesafededir.

māyil: +A doğru (Yer ve yön bildiren çekim edatı)

Arapça ve Farsçada “yampiri, eğri büğrü giden, eğik” anlamında kullanılan bu kelime Bâbü’r-ün hâtırâtında isme gelen yaklaşıma / bulunma durum ekiyle birlikte kullanılarak “+A doğru” anlamını vermiş ve çekim edatı olarak kullanılmıştır.

[03a]

(4) ... tağ tarafıdın bir uluğ şāhcūy akar

... dağ tarafından büyük bir nehir akar.

taraf: +A doğru, +A yana (Yer ve yön bildiren çekim edatı)

(10) ... Fergāna vilāyeti- (11) -de şafā ve hevāda Oş çağlığ ...

... Fergana vilayetinde Oş kadar safalı ve havadar ...

çağlığ: kadar, gibi (Benzerlik bildiren çekim edatı)

çağlığ / çağlık / çaklık / çaklı < çağ+lığ

Tarihi Türk lehçelerinden yalnızca Çağataycada görülmektedir. Yalın hâl ile kullanılan bir benzetme edatıdır.

[03b]

(9) ... cenūb sarı ...

... güneye doğru ...

sarı: +A doğru, +A tarafa (Yer ve yön bildiren çekim edatı)

Bâbü’rnâme’de, yalın hâl ile kullanılmıştır. Eski Türkçe döneminde, Uygur metinlerinde yalnız Oğuz Kağan Destanı’nda rastlanmaktadır.

(12) ... āyīne dék her néme mün‘akis bolur.

... ayna gibi, her şeyi in’ikâs (yansıma) ettirir.

dék: gibi (Benzerlik bildiren çekim edatı).

[04a]

(7) ... Seyhūn suyu şimāl cānibidin ...

... Seyhun nehri, kuzey tarafından ...

cānib: taraf (Yer ve yön bildiren çekim edatı). Arapça kökenli olup “taraf, yön, cihet” bildirir.

[04b]

(7) ... andın beri bu ...

... O zamandan beri bu ...

beri: +dAn beri (Zaman bildiren çekim edatı). Çağataycada ve diğer Türk lehçelerinde çıkma hâli ile kullanılmıştır. Yaşayan bazı Anadolu ağızlarında “sabah beri / biri, akşam beri / biri” gibi eksiz kullanım örnekleri de mevcuttur.

(9) Fergāna’da Andicān’dın sonra mundın ... Andicān’dın ğarb sarı ...

Fergana’da, Andican’dan sonra, bundan ... Andican’dan batıya doğru ...

sonra: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı)

sarı: +A doğru (Yer ve yön bildiren çekim edatı)

[05a]

(2) ... ġālibā Aḥsī üçün ...

... galiba, Ahsi için ...

üçün: hakkında, hususunda, dolayısıyla, sebebiyle, yüzünden, maksadıyla (Sebeup bildiren çekim edatı). Bâbürnâme’de, isimlerin yalın hâli, zamirlerin ilgi hâli ile veya sıfat fiil ekli sözcüklerden sonra kullanılmıştır.

(11) ... tamām say yaqasında vāḳi bolğan üçün ...

... ve bunların hepsi dere kenarında olduğu için ...

üçün: için (Sebeup bildiren çekim edatı)

[05b]

(14) ‘Ömer Şeyḥ

[06a]

(1) Mīrzā’nın müdde‘āsı dék bolmas érdi.

Ömer Şeyh Mirza’nın istediği gibi olmazdı.

dék: gibi (Benzerlik bildiren çekim edatı)

(11) ... mutazarrır érdiler birbirleri bile ...

... hareketinden rencide oldukları için, birbirleri ile ...

bile: ile (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

(13) ... Sultān Aḥmed Mīrzā ve şimāl tarafıdın ...

... Sultān Aḥmed Mīrzā ve kuzey tarafından ...

taraf: +A doğru, +A yana (Yer ve yön bildiren çekim edatı)

[06b]

(3) ‘Ömer Şeyh Mīrzā cerdin kebüter ve kebüter-hâne bile ...

Ömer Şeyh Mirza bu uçurumdan güvercin ve güvercin-hâne ile ...

bile: ile (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

(11) ... toydın sonra ol münāsebet (12) bile kim Timur Bég ...

... düğünden sonra, şu sebep ile ki Timur Bey...

sonra: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı)

[07a]

(1) ... bağlatır (2) édi bağ bağlağandın son özini ...

... bağlatır idi ve bağlandıktan sonra, kendini ...

son: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı). Çağatay sahasında, isimlerin ve zamirlerin çıkma hâli ile kullanılmıştır.

[07b]

(2) ... bir iki yıldın sonra Semerķand ve Ḥorāsāndın ...

... bir iki sene sonra, Semerkant ve Horasan’dan ...

sonra: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı)

(6) ... oknı orta çağlıg (7) atar édi.

... oku orta derecede atardı.

çağlıg: kadar (Miktar bildiren çekim edatı)

[08a]

(5) ... bu yerde uruş bolğan üçün Teke Sekritgü ...

... muharebe burada olduğu için, Teke-Sekritgü ...

üçün: için (Sebep bildiren çekim edatı)

(6) ... Semerķand nevāhī- (7) -sini çapıp baradurğan Özbek bile ...

... Semerkand civarını yağma etmekte olan Özbekler ile ...

bile: ile (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

(9) ... yana bir Sultān Aḥmed Mīrzā bile Şāhruḥiyye ve Ura Tépe arasıda ...

Üçüncüsü de, Sultan Ahmed Mirza ile, Şahruhiye ve Ura-Tepe arasında ...

bile: ile (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

arasıda: arasında (Yer ve yön bildiren çekim edatı)

(12) Şāhruhiyyeni fırīb bile alıp ...

Şāhruhiye'yi hile ile alarak ...

bile: (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

[08b]

(3) ... bérđi andın beri Usruşna ...

... verdi ve o zamandan beri Usruşna ...

beri: +dAn beri (Zaman bildiren çekim edatı)

[09a]

(5) ... bā-vücūd kim aytım müddettin sonra tanıdılar.

... ancak ismimi söyledikten sonra tanıyabildiler.

sonra: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı)

(9) ... ikkelesi mīrzānıñ (10) fevtidin son boldılar

... her ikisi de Mirza'nın ölümünden sonra oldular.

son: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı)

[09b]

(12) ... ferīk bolur bir pāre Yūnus Hān sarı, köpreki Ésen Būga Hān sarı ...

... bölük olur, bir kısmı Yunus Han tarafında ve çoğunluğu İsen Buga Han tarafında ...

sarı: +A doğru, +A üzerine (Yer ve yön bildiren çekim edatı)

[10a]

(5) ... hānnı 'Irāk sarı ötkerdiler barıp bir yıldın artukrak ...

... Han'ı Irak tarafına gönderdiler, bir seneden daha fazla ...

sarı: +A doğru, +A üzerine (Yer ve yön bildiren çekim edatı)

artukrak: +dAn fazla, -den fazla (Zaman bildiren çekim edatı). Çağatay sahasında, çıkma hâli ile kullanılmıştır.

(8) ... İbrāhīm Sultān Mīrzā édi beş altı aydın son ...

... İbrahim Mirza idi, beş-altı ay sonra

son: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı)

(14) Yañıdın narı Esfera'da Moğolistān

[10b]

(1) -da Ésen Buğa Hānnı yaḥşı bastı

Yangıdan öte tarafta olan Esfera'da ve Moğalistan'da İsen Buga Han'ı iyice mağlup etti.

narı / naru: +dAn sonra, +dAn itibaren, +dAn öte (Yer ve yön bildiren çekim edatı)

Çağatay sahasında, isim ve zamirlerin çıkma hâliyle kullanılır. Bâbünamede ismin çıkma hâliyle kullanılmıştır.

(12) Şāh Béğim bile Semerkand'tın ...

Şah Begim ile Semerkand'dan ...

bile: ile (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

[11a]

(4) ... ekşer kazaklıklarda ve fetretlerde ménin bilen ...

... kazaklık ve fetret zamanlarında ekseriya benim ile ...

bilen: ile (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

(10) ... atasını Özbek öltürgendin son (11) kélip ...

Babası Özbekler tarafından öldürüldükten sonra, gelip ...

son: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı)

[11b]

(11) Kalmaḡnı néçe katla basıp qalın kişisin (12) qırğan üçün alaçı déy déy ...

Kalmakları birkaç defa mağlup edip, birçok adamlarını kırdığı için, alaçı diye diye ...

katla: defa, kez, kere. (Tekrar anlamı veren çekim edatı)

üçün: için, sebebiyle, yüzünden (Sebep bildiren çekim edatı)

(12) ... bu tāriḥ- (13) -de hānlarnıñ zikri mükerreren taqırīb bile ...

... ileride bu hanların bahsi, sıra ile ...

bile: ile (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

[12a]

(2) Sulṭān Maḡmūd Mīrzā (3) ölgendin son ... (4) ... bir néçe yıldın son ...

Sultan Mahmud Mirza öldükten sonra ... Birkaç sene sonra ...

soñ: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı)

(6) Şeybānī Hān basıp Taşkend ve Şāhruhiyye’ni algānda on iki Moğol nökeri bile ...

Şibanî Han, hanları mağlup edip, Taşkend ve Şahruhiye’yi aldığıında hizmetinde bulunan on iki Moğol askeri ile ...

bile: ile (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

(9) Adık Sultān’dın soñ Kazak ulusınıñ ...

Edik Sultan’dan sonra, Kazak ulusunun ...

soñ: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı). +dIn çıkma hâli ile birlikte kullanılmıştır.

(12) Kāsım Hān ölgendın soñ Hanım Kāşğarga

(13) Sultān Sa’īd Hān kaşığa kēldi.

Kasım Han öldükten sonra, Hanım Kaşgar’a, Sultan Said Mirza’nın yanına geldi.

soñ: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı). +dIn çıkma hâli ile birlikte kullanılmıştır.

[12b]

(1) Semerķandtın méniniñ bilen (2) bile çıkıp ... andın soñra ... (3)

Semerkant’tan benim ile beraber çıkmış ... ondan sonra ...

bilen: ile, birlikte (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

soñra : +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı). +dIn çıkma hâli ile birlikte kullanılmıştır.

(5) ... kiçiklikde öldi, bir yıl bir yarım yıldın soñ haremđin ... (6)

... küçüklüğünde öldü. Bir-bir buçuk yıldan sonra, haremden ...

soñ: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı). +dIn çıkma hâli ile birlikte kullanılmıştır.

(6) ... mīrzā (7) barıdın burun bu Fāţıma Sultān Ağanı alıp édi.

... Mirza hepsinden önce bu Fatma Sultan Aga’yı almıştı.

burun: +dAn önce (Zaman bildiren çekim edatı). +dIn çıkma hâli ile birlikte kullanılmıştır. Burun sözcüğü, Kâşgarlı Mahmud’un Dîvānu Lugāti’t-Türk eserinde “bir şeyin öncesi” olarak geçmektedir (Kaçalın & Ölmez, 2016, s. 135). Çağatay Türkçesinde çıkma hâli eki ile birlikte çekim edatı olarak kullanılmıştır.

(10) ... mîrzâdın burun ölüp (11) édi

... Mirza'dan önce ölmüştü.

burun: +dAn önce (Zaman bildiren çekim edatı). +dIn çıkma hâli ile birlikte kullanılmıştır.

[13a]

(3) ... bir iki yıldın sonra İbrâhîm Bégçik ...

... bir iki yıldan sonra, İbrahim Begçek ...

sonra: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı). +dIn çıkma hâli ile birlikte kullanılmıştır.

(11) Hudâyberdi Bég ölgendın sonra munı eşik ihtiyârı ...

(13) Andicân béglerinin bile ...

Huday Birdi Bey'in ölümünden sonra, bunu eşik ihtiyarı ... Andican beyleri ile ...

sonra: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı). +dIn çıkma hâli ile birlikte kullanılmıştır.

bile: ile, birlikte (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı). İlgi hâli ile birlikte kullanılmıştır.

[14a]

(1) 'Ömer Şeyh Mîrzâ vâkı'asındın

(2) son ménîñ eşikimde ...

Ömer Şeyh Mirza'nın ölümünden sonra, benim kapımda ...

son: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı). +dIn çıkma hâli ile birlikte kullanılmıştır.

(4) Hasan Bégdın son ménîñ (5) eşikimde ...

Hasan Bey'den sonra, benim kapımda ...

son: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı). +dIn çıkma hâli ile birlikte kullanılmıştır.

(12) buruntağı dék ok ri'âyet ve şefâkat kıldım

Evvelce olduğu gibi, korudum ve şefkat gösterdim.

dék: gibi, kadar (Benzerlik bildiren çekim edatı)

[14b]

(6) Mezîd Bég ölgendin son ...

Şeyh Mezid Bey öldükten sonra ...

son: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı)

(8) Sultân Maḥmūd Mîrzâ'dın son ...

Sultan Mahmud Mirza'dan sonra ...

son: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı). +dIn çıkma hâli ile birlikte kullanılmıştır.

(10) Kāsân'ı kim Sultân Maḥmūd Ḥān'ğa (11) bérðiler andın son āḫîr-i 'ömrîğâça ...

Kāsân, Sultan Mahmud'a verildikten sonra, ömrünün sonuna kadar ...

son: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı). +dIn çıkma hâli ile birlikte kullanılmıştır.

[15b]

(12) ıztırâb bile atlanıp qaşımdağı ḥāzır nöker süder bile ...

(13) ... cilavum- (14) -nı alıp namâz-gâh sarı ...

Izdırap ile ata binip, yanımda bulunan adamlarım ile ... namazgâh tarafına ...

bile : ile (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

sarı: +A doğru, +A üzerine (Yer ve yön bildiren çekim edatı)

[16a]

(1) kalın çérig bile kélse ...

Eğer çok asker ile gelirse ...

bile: ile (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

[16b]

(3) ... nâ-münāsib söz aytқан (4) üçün ...

... münasebetsiz söz söylediği için ...

üçün: için, sebebiyle, yüzünden (Sebeup bildiren çekim edatı)

(10) Téñri te'ālā kim öz қудрет-і kāmilesi bile ...

Yüce Tanrı kendi kâmil kudreti ile ...

bile: ile (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

[17b]

(11) ... yüz mekr ü hîle bile hâlâş boldı.

... bin bir hile ile kurtuldu.

bile: ile (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

[18a]

(1) ... bu mühimmâtın fâriğ bolğandın son ...

... bu ağır ve mühim işlerden kurtulduktan sonra ...

son: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı). +dIn çıkma hâli ile birlikte kullanılmıştır.

[18b]

(7) Mîrzâ koptıandın son Hâzret-i H`âce buyuruptur- (8) -lar

Mirza kalktıktan sonra, Hoca hazretlerinin emri ile...

son: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı)

[19a]

(4) Uluğ Bég Mîrzâ'dın son ança kuşçı pādşāh yok

Ulug Bey Mirza'dan sonra, onun gibi kuşçu padişah yoktu.

son: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı). Burada 'başka / dışında' anlamında kullanılmıştır.

[19b]

(5) Şeyh Cemāl'nı 'Abdul Kuddūs (6) öltürgendin son ...

Şeyh Cemal, Abdülkuddûs tarafından öldürüldükten sonra ...

son: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı). +dIn çıkma hâli ile birlikte kullanılmıştır.

[20a]

(1) Sultān Aḥmed Mîrzâ- (2) -dın sonra ...

Sultan Ahmed Mirza'dan sonra ...

sonra: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı)

(6) ... néçe kündin son Téñri rahmetiğa bardı Taşkend buzuğluğdın burunrak

...

... birkaç günden sonra, Tanrı rahmetine kavuştu. Taşkend bozgunundan biraz evvel ...

soñ: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı). +dIn çıkma hâli ile birlikte kullanılmıştır.

burunrak: +dAn önce (Zaman bildiren çekim edatı)

[20b]

(9) ... Mirzādın soñ Hāmza Sultān ...

... Mirza’dan sonra, Hamza Sultan ...

soñ: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı)

[21a]

(8) ... abağası Cānī Bég ölgendin soñ ...

... amcası Cānî Bey öldükten sonra ...

soñ: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı). +dIn çıkma hâli ile birlikte kullanılmıştır.

(12) ... Aḥmed (13) Hācı Bég bile bolur édi ... Sultān Hüseyn Mīrzā pādşāh bolğandın soñra ...

... Ahmet Hacı Bey ile beraber bulunurdu. Sultan Hüseyin Mirza padişah olduktan sonra ...

bile: ile, birlikte (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

soñra: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı)

[21b]

(1) ... serdār- (2) -lığı merdānelığı dék émes édi

... komutanlığı cesareti gibi değildi.

dék: gibi (Benzerlik bildiren çekim edatı)

[22a]

(4) ... velī néçe maḥal munıñ bile ... (5) ... Şeybānī Hān’nıñ munça ...

... fakat çok defa bununla beraber ... Şibanî Han’ın bu kadar ...

maḥal: kere, kez, defa. (Tekrar bildiren çekim edatı)

bile: ile, birlikte (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

munça: kadar (Miktar bildiren çekim edatı) “mu / bu” zamirinin eşitlik halinden oluşmaktadır (Atay, 2014, s.79).

Türkiye Türkçesinde “bu” işaret bildiren zamir ve +cA eşitlik eki ile kalıplaşarak “bunca, bu kadar” şeklinde kullanılmaktadır.

[22b]

(7) ... atasının sonra Buḥārānı ...

... babasından sonra Buhara'yı ...

sonra: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı)

(9) Şeybānī Hān (10) bile ...

Şeybānī Han ile ...

bile: ile, birlikte (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

[23a]

(2) ... néçe maḥal Kara Köl hükümeti (3) anda üçün ...

... birkaç defa Kara Köl idaresini elinde bulundurduğu için ...

maḥal: kere, kez, defa. (Tekrar bildiren çekim edatı)

üçün: için, sebebiyle, yüzünden (Sebebi bildiren çekim edatı)

(6) Sultān Aḥmed Mīrzā (7) vāḳi'asının son ...

Sultan Ahmed Mirza'nın ölümünden sonra ...

son: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı)

[24a]

(12) Aḳ Bégim atlık ikinci kızını toy u āyīn bile ...

... Ak Begim adlı ikinci kızının toy ve merasim ile ...

bile: ile, birlikte (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

[24b]

(2) bēş altı aydın son ... (3) münḥarif bolup ménin yavuğumdağı kişi kara bile

...

Beş-altı aydan sonra ... değişip ve etrafımdakiler ve diğer adamlar ile ...

son: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı)

bile: ile, birlikte (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

(14) ... Semerḳand

[25a]

(1) ... Semerkand sarı müteveccih boldı anıñ bile bar kişi ...

... Semerkant tarafına gitti. Onun ile birlikte bulunan bütün adamlar ...

sarı: +A doğru, +A üzerine (Yer ve yön bildiren çekim edatı)

bile: ile, birlikte (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

(3) ... ba'zısığa Semerkand sarı ruḥṣat (4) berildi

... bâzılarının Semerkant'a doğru gitmelerine müsaade edildi.

sarı: +A doğru, +A üzerine (Yer ve yön bildiren çekim edatı)

(5) ... Semerkand 'azîmeti bile Kend-i Bâdemğaça barıp édi néçe kündin (6) son fâsîd endîşe bile Aḥsî 'azîmeti kılp Hûkân orçın nevâhîsiğa (7) keldi

... Semerkant gayreti ile Kent-Badem'e kadar varmıştı. Nice günden sonra, fena düşüncelerle Ahsi'ye hareket ederek, Hukan nahiyesine geldi.

son: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı)

bile: ile, birlikte (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

[26a]

(12) ... her iki katla Sultân Hüseyn Mîrzâ bile ...

... her ikisi de Sultan Hüseyin Mirza ile ...

katla : kez, kere, defa. (Tekrar bildiren çekim edatı)

bile: ile, birlikte (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

(13) ... iki katla (14) Bedaḥşānnıñ cenûb cānibi ...

... iki kere de Bedaḥşan'ın güney tarafı ...

katla: kez, kere, defa. (Tekrar bildiren çekim edatı)

cānib: +A doğru (Yer ve yön bildiren çekim edatı)

[26b]

(3) ... Sultân Ebû Sa'îd Mîrzâ'nıñ hükmi bile ...

... Sultan Ebû Said Mirza'nın emri ile ...

bile: ile, birlikte (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

(7) ... néçe aydın son ... (9) Hîşârğa Kanber 'Alî Bég kaşığa kældiler andın beri ... (12) taşarrufıda édi ağası Sultân Aḥmed Mîrzâ ölgendin son ...

... nice aydan sonra ... Hisar'a, Kanber Ali Bey'in yanına geldiler. O günden beri ... idaresinde idi. Ağabeyi Sultan Ahmed Mirza öldükten sonra ...

son: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı)

beri: +dAn beri (Zaman bildiren çekim edatı)

[27a]

(14) ... uluđını Sultān Maĥmūd Mīrzā'dın sonra ...

... büyüđünü, Sultan Mahmud Mirza'nın ölümünden sonra ...

sonra: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı)

[27b]

(5) ... Cihāngīr Mīrzānı Andicān çérigi bile ...

... Cihangir Mirza'yı, Andican askeri ile

bile: ile, birlikte (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

(7) ... bu bégimler anaları bile (8) Tirmiz'ta édiler bular hem Bākī Çagāniyānī'nin köçi bile kélip koşuldılar

... bu begimler, anneleri ile birlikte Termiz'de bulunuyorlardı. Bunlar da Bâkî Çaganyan'ın göçü ile geldiler.

bile: ile, birlikte (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

(11) ... Kutluk Nigār Hanım'nın sa'yı bile ... (12) ... iki üç yıldın son abla zahmeti bile ...

... Kutluk Nigâr Hanım'ın ısrarı ile ... iki üç seneden sonra, çiçek hastalığından dolayı...

bile: ile birlikte (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

son: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı)

[28a]

(4) ... andın son Mīr Büzürg'nin nebiresi ...

... bundan sonra, Mīr Büzürg'ün torunu ...

son: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı)

[28b]

(4) ... andın (5) son ... (6) ... yolda kélürde şāyeste hizmet- (7) -ler kılğan üçün ...

... ondan sonra ... yolda gelirken yararlıklar gösterdiği için ...

son: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı)

üçün: için, sebebiyle, yüzünden (Sebep bildiren çekim edatı)

(12) Sultān Maĥmūd Mīrzādın son ...

Sultan Mahmud Mirza'dan sonra ...

sonj: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı)

[29a]

(3) ... bu öter (4) dünyā üçün ... munça (5) kalın yaraklılık nöker bile ...

... bu geçici dünya için ... bu kadar çok ve silahlı askeri ile ...

üçün: için, sebebiyle, yüzünden (Sebeup bildiren çekim edatı)

bile: ile, birlikte (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

[29b]

(4) özi- (5) -din özge hiç kişini ...

Kendinden başka hiç kimseyi ...

özge: +dAn başka (Başkalık bildiren çekim edatı).

[30a]

(4) Sultān Maḥmūd Mīrzā'nın fevtidin sonra ...

Sultan Mahmud Mirza'nın ölümünden sonra ...

sonra: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı)

(11) Hüsrev Şāh'nı çıkarğandın son ...

Hüsrev Şah'ı çıkardıktan sonra ...

sonj: -den sonra (Zaman bildiren çekim edatı)

[30b]

(1) ... Semerḳand'nın ba'zı ekābiriniñ sözi bile Semerḳand dā'iyesi (2) bile

...

... bazı Semerkant büyüklerinin sözü ile, Semerkant tahtını isteyerek ...

bile: ile, birlikte (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

[31b]

(9) ... mundın burunrak Sultān Aḥmed Mīrzā ... (11) hātırğa yétti kim ara
munça yavuk bolğanda ...

... bundan daha önce, Sultan Ahmed Mirza ... Mademki arada mesafe bu
kadar yakındır.

burunrak: +dAn önce (Zaman bildiren çekim edatı)

[32a]

(2) ... körüşüp yanıp yüküngendin son ... (3) ... bir iki künden son Kendirlik dabanı bile Ahsî ve Andicân sarı ...

... görüşüp, dönerek tekrar eğildikten sonra ... Bir iki günden sonra, Kendirlik geçidi ile Ahsi ve Andican tarafına ...

son: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı)

sarı: +A doğru, +A üzerine (Yer ve yön bildiren çekim edatı)

bile: ile, birlikte (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

(10) ... çün tağları bérk ve serḥaddte vāḳi‘ boluptur- (11) –lar ...

Dağları sarp ve hudutta bulunduğu için ...

çün: için, sebebiyle, yüzünden (Sebep bildiren çekim edatı)

(14) ... çérig Çegrekdin yangandın son ...

Asker, Çegrek’den döndükten sonra ...

son: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı)

[32b]

(7) ... çün ḥāst yok ékendür ... (8) ... iki üç künden son ... (10) ... néçe künden son Andicân sarı mürāca‘at kılıldı (11) biz yangandın son ... (13) ... uşol tārīḥdin beri tokuz yüz sekizgeçe ...

Eceli gelmediği için ... iki-üç günden sonra ... birkaç günden sonra, Andican’a dönüldü. Biz döndükten sonra ... O günden itibaren, 908 senesine kadar ...

çün: için, sebebiyle, yüzünden (Sebep bildiren çekim edatı)

son: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı)

sarı: +A doğru, +A üzerine (Yer ve yön bildiren çekim edatı)

beri: +dAn beri (Zaman bildiren çekim edatı)

[33a]

(5) Künduz sarı su yokḳarı baka köçti

Kunduz’a doğru suyun yukarı tarafına gitti.

baka: +A doğru (Yön ve yönelme bildiren çekim edatı). “baka” edatı, isimlerin yönelme hâli ile kullanıldığında “görelilik”, yalın hâli ile kullanıldığında “doğru” anlamına gelir (Eckmann, 1988, s. 93).

sarı: +A doğru, +A üzerine (Yer ve yön bildiren çekim edatı)

(7) ... ol çerig vâkıf bolğunça ... ta‘ayyün bolğan (8) él bile ...

... o askerler bu işten haber alıncaya kadar, belli olan adamları ile birlikte ...

bile: ile, birlikte (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

(12) ... üstige barmadı buzulğan yosunluk Hışār sarı yandılar.

... üzerine yürümedi, bozguna uğramış gibi, Hisar tarafına döndüler.

yosunluk: gibi (Benzerlik bildiren çekim edatı)

sarı: +A doğru, +A üzerine (Yer ve yön bildiren çekim edatı)

[33b]

(4) Velī hem Hūtlān sarı tarttı

Veli de Hutlan’a doğru çekildi.

sarı: +A doğru, +A üzerine (Yer ve yön bildiren çekim edatı)

(7) ... cemī‘ Özbekleri bile ... (8) ... Moğol (9) -lar bile bu buzuğlukta Kara-Tigin sarı tarttılar

... bütün Özbekleri ile birlikte ... Moğollar ile beraber, bu bozguna Kara-Tigin’e doğru çekildiler.

bile: ile, birlikte (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

sarı: +A doğru, +A üzerine (Yer ve yön bildiren çekim edatı)

[34a]

(8) ... bu sulṭānlar bile körüşüm.

... bu sultanlar ile görüşüm.

bile: ile, birlikte (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

[34b]

(9) ... taş atmaqdın özge yahşı (11) uruş salmadı

... taş atmaktan başka esaslı bir savaş olmadı.

özge: -den başka (Başkalık bildiren çekim edatı)

[35a]

(3) ... bu öter dünyā-yı bī-beḳā (4) üçün ve kéter nöker-i bī-vefā üçün munça

...

... bu fani dünya ve günün birinde gidecek olan vefasız asker için, bu kadar

...

üçün: için, sebebiyle, yüzünden (Sebep bildiren çekim edatı)

munça: kadar (Miktar bildiren çekim edatı)

(9) ... korkak- (10) -lıkka atıkıp bî-dillik bile ...

... korkaklıkla şöhet bularak, cesaretsizlikleri ile ...

bile: ile, birlikte (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

[35b]

(12) Hişār üstidin kıpup Kınduz sarı yüzlendi

Hisar üzerinden kalkıp, Kunduz'a doğru hareket etti.

sarı: +A doğru, +A üzerine (Yer ve yön bildiren çekim edatı)

[36a]

(3) ... Māverāü'n-nehr vilāyeti maşlahatı üçün ...

... Maveraünnehir vilayetinin sulh ve asayiş için ...

üçün: için, sebebiyle, yüzünden (Sebep bildiren çekim edatı)

(9) ... bégleri ve sipāhīleri bile ...

... beyleri ve sipahileri ile ...

bile: ile, birlikte (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

(14) Baysungur Mīrzānı tutkun yosun-

[36b]

(1) -luk kıılıp ...

Baysungur Mirza'yı esir gibi ...

yosunluk: gibi (Benzerlik bildiren çekim edatı)

(3) ... tahāret kılamak bahānesi bile ...

... abdest almak bahanesi ile ...

bile: ile, birlikte (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

(6) ... hevīlī- (7) -dın taşkarı çıkar ékendür.

... avludan dışarı çıkıyormuş.

taşkarı: +dAn dışarı, +Xn dışında (Yer ve yön bildiren çekim edatı)

*taşkarı < taş+karı (isim+yön gösterme)

(10) ... bir zamāndın son ...

... bir müddet sonra ...

son: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı)

[37a]

(7) ... sütünğa yapışkan bile koyğaylar mu?

Fakat direğe yapışmak ile bırakırlar mı?

bile: ile birlikte (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

[37b]

(2) ... iki üç künden son kaçıp ...

... iki-üç gün sonra kaçıp ...

son: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı)

(5) ... bir néçe künden son ...

... birkaç gün sonra ...

son: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı)

(10) Dervîş Muhammed Tarhan'nın kanının töhmeti bile ...

Dervîş Muhammed Tarhan'ın katli ile ...

bile: ile, birlikte (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

(12) ...biz hem Semerkand dā'iyesi bile ...

...biz de Semerkant'ı ele geçirmek maksadı ile ...

bile: ile, birlikte (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

[38a]

(1) Mes'ūd Mîrzā hem Semerkand dağdağası bile ...

Sultan Mesud Mirza da Semerkant'ı almak maksadı ile ...

bile: ile, birlikte (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

(11) Sultān 'Alī Mîrzā bile körüşkendin son çün kış yavuk kélip édi ...

Sultan Ali Mirza ile görüştüktan sonra, kış yaklaştığı için ...

son: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı)

çün: için, sebebiyle, yüzünden (Sebep bildiren çekim edatı)

[38b]

(7) ... Çérkesī kılıç bile (8) sançkaç ...

... Çerkes kılıcı ile vurunca ...

bile: ile, birlikte (Beraberlik ve vasıta bildiren çekim edatı)

[39a]

(8) ... bizniñ haberimizni tapıp buzulğan yosunluk (9) yanar.

... bizim haberimizi alarak, bozguna uğramış gibi geri çekildi.

yosunluk: gibi (Benzerlik bildiren çekim edatı)

*yosunluk < yosun+luk (Moğ. yosun: âdet, tarz) (Eckmann, 1988, s. 93).

(10) ...bir iki künden son ...

...bir-iki günden sonra ...

son: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı)

[39b]

(6) Kāsım Bég siyāset (7) üçün ... dört beş yıldın sonra ...

Kasım Bey, korkutmak için ... dört beş sene sonra ...

üçün: için, sebebiyle, yüzünden (Sebeup bildiren çekim edatı)

sonra: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı)

[40a]

(12) ... mundın son (13) İbrāhīm Çapuk dەرler édi

... bundan sonra ona İbrahim Çapuk demeğe başladılar.

son: +dAn sonra (Zaman bildiren çekim edatı)

[40b]

(10) ... şehri ü bāzārī ol mikdār çıkıp édi

... şehir ahalisinden ve esnaftan o kadar çok adam çıkmıştı.

mikdār: kadar (Miktar bildiren çekim edatı)

(11) ... Semerқanddın (12) özge tamām қорғанlar ...

Bu sırada, yalnız Semerkant'tan başka, diğer bütün korganlar ...

özge: -den başka (Başkalık bildiren çekim edatı)

Sonuç

Bâbürnâme, Bâbü Şah tarafından 1494-1529 yılları arasında üç ayrı dönemde yazılarak toplam 35 yılda tamamlanmış, hatırat türünde nesir biçiminde kaleme

alınmış bir eserdir. Eser, Bâbü'r Şâh döneminde Fergana, Kâbil ve Hindistan dolaylarındaki önemli olaylara tanıklık etmesi açısından önemli olduğu gibi söz varlığı, fonetik ve morfolojik özellikleri bakımından da önem arz eder. Bu çalışma, Bâbü'r Şâh'ın üç ciltte toplanmış olan ve genellikle Bâbü'r-nâme olarak tanınan eserinin Fergana bölümünde [01a-40b] kullanılan çekim edatlarının tespitine ve incelenmesine tahsis olunmuştur. Çalışma kapsamında eserin ilgili varaklarında kullanılan çekim edatları tespit edilmiş, tespit edilen çekim edatları anlam bakımından incelenmiş, Türkçe olanlardan bir kısmının morfolojik yapısı ele alınmıştır. Eserde çekim edatlarının kullanımıyla ilgili tespit edilen hususiyetler kısaca şu şekilde aktarılabilir:

Bâbü'r-nâme'de çekim edatları üzerine yapılan incelemede, çekim edatlarının diğer Türk lehçelerinde ve Modern Özbek Türkçesinde olduğu gibi, genellikle isme gelen bir yönelme, ayrılma veya ilgi durumu ekiyle, bazılarının da eksiz olarak bağlandığı görülmektedir. Bâbü'r-nâme'de tespit edilen “bilen, birle, burun, burunrak, soñ, soñra, özge” gibi çekim edatlarından bir kısmının bazı fonetik değişikliklere uğrayarak Modern Özbek Türkçesinde kullanılmaya devam ettiği; bu edatlardan bazılarının Çağdaş Türkiye Türkçesinde de kullanıldığı görülmektedir.

Çağdaş Türkiye Türkçesinde kullanılan “ile” çekim edatının Bâbü'r-nâme'de üç şekilde kullanıldığı görülmüştür: “birle, birlen, bilen”. Bu edat, eserde yalın hâldeki isimlerle, iyelik ekli isimlerle, zamirlerin yalın ve ilgi hâli ile kullanılmıştır.

Eserde kullanılan “özge” çekim edatı, Modern Özbek Türkçesinde sık kullanılan edatlar arasında yer almaya devam etmektedir. Bu edatın Çağdaş Türkiye Türkçesinde kullanımı seyrekleşmiş, bunun yerine “başka” edatı daha sık kullanılmaya başlamıştır.

Eserin ilgili bölümünde, “soñra” edatının “soñ” şeklinde iki kullanımı tespit edilmiştir. Bu edat, Çağatay Türkçesinde olduğu gibi Modern Özbek Türkçesinde de isimlere çıkma / ayrılma hâl ekiyle bağlanmaktadır ve sık kullanılan çekim edatları arasındadır.

Arapça kökenli olup “eğim” anlamına gelen “māyil” sözcüğünün yönelme hâl eki almış bir isimden sonra kullanıldığında “+A doğru” anlamı verdiği ve çekim edatı işlevi kazandığı görülmektedir.

“dék” çekim edatı Bâbü'r-nâme'de yalın isimlerle ve belirtme hâl eki almış zamirlerle kullanılmaktadır. Bu edat, Modern Özbek Türkçesi imlasında +dek şeklinde bağımlı biçimbirim hâlini almıştır, daima birleşik yazılmaktadır ve yine benzerlik / gibilik anlamını korumaktadır. Çağdaş Türkiye Türkçesinde ise çoğunlukla “intihâ, zamansal ve mekansal sınırlama” bildirecek şekilde, yönelme

hâl eki almış isim ve zamirlerle kullanılmaktadır. Bu edat, Eski Türkçe döneminde “teg” şeklinde kullanılmıştır.

Eserde tespit edilen “narı” çekim edatının Uygurcadaki “ıngaru”dan gelmiş olabileceği düşünülmektedir. Bu edatın bugün yaşayan bazı Anadolu ağızlarında “añarı / ağarı / ârı” biçiminde fonetik değişiklikle kullanılmaya devam ettiği görülür.

Kaynakça

- Arat, R. R. (1970). *Bâburnâme-Bâbur'un Hâtıratı I*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Argunşah, M. (2013). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Atay, A. (2014). *Çağatay Türkçesinde edatlar*. Konya: Çizgi Yayınları.
- Avcı, M. (2021). Bâbur Şah ve Kâbil. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(2), 605-631.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Berbercan, M. T. (2008). *Bâbü'r'ün hâtıratında geçen hayvan adları ve bunların Türk dili açısından değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Eckmann, J. (1988). *Çağatayca el kitabı* (G. Karaağaç, Çev.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ergin, M. (2009). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (1984). *Türk dilinde edatlar*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kaçalin, M. S. & Ölmez, M. (2016). *Divânu Lugâti't-Türk*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri (şekil bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ülkütaşır, M. Ş. (1946). *Âlim ve şair Türk hükümdarları: 2*. İstanbul: Burhaneddin Matbaası.